

Jak se odráží zájem o téma zdraví a nemoci v užití vybraných kolokací v českých textech

IVANA KOLÁŘOVÁ

(Brno)

1. Východiska sledování tematiky zdraví a nemoci a výskytu slov *zdraví, nemoc, choroba, onemocnění* v českých textech

Témata „zdraví“, „nemoci“, „chorob“, onemocnění“ byla vždy v mluvené i psané komunikaci a v české konverzaci považována za oblíbená, jak na to upozorňují např. Hoffmannová, Müllerová a Zeman (1999: 23, 25, 134-135...). Nabízela se tedy možnost sledovat užívání těchto slov v kombinaci se slovy jinými v korpusech mluvené češtiny, tj. v Brněnském mluveném korpusu (bmk), Pražském mluveném korpusu (pmk), v korpusech ORAL2006, ORAL2008 a v korpusu mluvené komunikace ve výuce SCHOLA2010.

Ukázalo se však, že zřejmě v důsledku malého rozsahu těchto korpusů ve srovnání s korpusem psaných textů SYN¹ se také frekvence slov *zdraví, nemoc, choroba, onemocnění* v nich jevila až překvapivě jako poměrně nízká. Malý počet – maximálně desítky výpovědí se slovy *zdraví, nemoc, onemocnění, choroba* – nedává mnoho možností vyvodit alespoň dílčí závěry o tom, o čem se v souvislosti se zdravím a nemocí hovoří (konverzuje) nejčastěji, jaký životní styl je považován za podporující zdraví apod. Proto jsme se zaměřili na výskyt substantiv *zdraví, nemoc, choroba, onemocnění* v psaných textech korpusu SYN.² Podle očekávání

---

1 Rozsah korpusu PMK je 675 000 slov, BMK obsahuje 450 000 slov, korpusy ORAL2006 a ORAL2008 po 1 milionu slov a SCHOLA 2010 790 000 slov, celkem tedy zahrnují korpusy mluvené češtiny necelé 4 000 000 slov, zatímco korpus SYN jich má 1,3 miliardy. O tom srov. <http://ucnk.ff.cuni.cz/struktura.php>.

se v něm tato slova vyskytují v počtu deseti až sta tisíc dokladů. Z toho důvodu jsme vyhledávání omezili pouze na kolokace³ 'adjektivum + *zdraví*', 'adjektivum + *nemoc*', 'adjektivum + *choroba*', 'adjektivum + *onemocnění*', jejich frekvenci a užívání v různých typech textů.

Bereme v úvahu i možnost, že četnost výskytu určitého výrazu může být někdy náhodná, současně se však domníváme, že např. různá frekvence souslovných názvů určitých nemocí/chorob může ukazovat, o které z nich je v určité době zájem nejen v odborných kruzích, ale také u laické veřejnosti, o čem se v souvislosti s určitou nemocí nebo s tématem „zdraví“ často píše/psalo, v kterých letech jim byla věnována nejvyšší pozornost (týká se např. známé nemoci BSE – Creutzfeld-Jakobovy nemoci/choroby). Více než 80 % korpusu SYN tvoří texty publicistické, které jsou pokládány za „pole jazykového vývoje“ (srov. např. Chloupek, Čechová, Krčmová, Minářová 1991), ale současně odrážejí názory na různé otázky a zájem o různá témata. Předpokládáme tedy, že sledování uvedených kolokací vyskytujících se často v publicistice může přinést zajímavé poznatky o pozornosti věnované zdraví a nemoci v dokumentech určených veřejnosti. Sledovat budeme nejen tematické zaměření textů, ale též jejich ráz a stylovou hodnotu (Čechová, Krčmová, Minářová, 2008: 83–84; Minářová 2011: 34–35).

Zajímat nás budou:

- frazeologické kolokace;
- kolokace terminologické a jiné typické pro odborná témata, ale užívané i v jiném než odborném stylu.

2. *Zdraví a nemoc* v textech Českého národního korpusu

2.1. *Zdraví a nemoc* ve frazeologii

2.1.1 *Zdraví* ve frazeologii

Analýza dokladů z korpusu SYN ukázala, že frazeologické kolokace se slovem *zdraví* (srov. též SČFI, *Výrazy neslovesné*, 1988: 392–394) se vyskytují nejčastěji právě v publicistice. Frekvence jednotlivých frazémů se od sebe výrazně liší: nejčastěji se setkáme s frazémem *pevně zdraví* (více než 1300 dokladů), k dalším frekventovaným patří frazémy s negativním významem *chatrné zdraví*,

3 Kolokaci zde chápeme v souladu s vymezením v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (dále cit. jako EŠČ), tj. jako „syntagma lexikální povahy“. Kolokacemi pak jsou především frazémy a sousloví (EŠČ 2002: 218).

Opatrzność (olej, 150x130 cm, 1989)

podlomené zdraví (každý byl nalezen v několika stech dokladech), méně časté jsou *křehké zdraví*, *nalomené zdraví*, *pochroumané zdraví*, z frazémů s pozitivním významem *železné zdraví* (jsou užity pouze v desítkách dokladů), popř. *chabé zdraví*, *chátrající zdraví*, *otřesené zdraví*, *pošramocené zdraví* (objevily se pouze ve více než 10 dokladech)⁴, *robustní zdraví*, *ocelové zdraví* (doloženy méně než 10x). Pouze v několika jednotlivých dokladech, popř. pouze v dokladu jediném se objevují frazémy *kvetoucí zdraví*, *nahlodané zdraví*, *nakřáplé zdraví*, *neochvějně zdraví*, *neutuchající zdraví*, *nezlomně zdraví*, *podryté zdraví*, *skomírající zdraví*, *vetché zdraví*, *vrtkavé zdraví*, *zchátralé zdraví*.

O *podlomeném zdraví* se můžeme dočíst v publicistických textech jak v denním tisku (např. v denících Lidové noviny, Mladá fronta Dnes, Blesk), tak v časopisech (Reflex, Respekt). *Podlomené zdraví* je často líčeno jako o následek těžkých podmínek – pobytu v koncentračním táboře za 2. světové války, dlouhodobého věznění v 50. letech, a to ve vzpomínkách známých osobností, srov.:

Přesto mu hned po zatčení v r. 1945 byl zabaven veškerý majetek a 4. května 1947 byl odsouzen ke dvěma létům těžkého žaláře. Trest si de facto odseděl vyšetřovací vazbou, a tak byl s **podlomeným zdravím** propuštěn na svobodu. (SYN)

Tatínek i bratr se z koncentráku naštěstí vrátili, ale měli oba **podlomené zdraví**. Žít se ovšem muselo dál. (SYN)

Jako synonymum frazeologismu *podlomené zdraví*, charakterizujícího zhoršený zdravotní stav následkem těžkých podmínek, se objevuje též *nalomené zdraví*, *otřesené zdraví* nebo *podryté zdraví*, spíše ojediněly je v textech s tímto tématem jinak frekventovaný frazeologismus *chatrné zdraví*:

Skutečnost, že ti, kteří byli ve vazbě zbytečně a mají **nalomené zdraví** či zničený život, nedostanou od ministerstva spravedlnosti jako odškodnění skoro nic, je téměř pravidlem. (SYN)

Dalším tématem, v jehož souvislostech jsou užívána spojení *podlomené zdraví*, *nalomené zdraví* a více expresivní *podryté zdraví*, *zhuntované zdraví*, méně často *chabé zdraví*, *chatrné zdraví*, je sport: texty hovoří o zdravotních problémech

4 Odlišujeme výskyt „v několika stech dokladů“ (tj. např. v dvou stech a více) od výskytu ve „více než 100 dokladech“ (tj. např. ve 150, 160 dokladech...). Stejně tak odlišujeme výskyt „v desítkách dokladů“ (tj. např. ve 30, 35, 40, 45 dokladech apod.) od výskytu „ve více než 10 dokladech“ (tj. např. ve 14, 15, 16 dokladech...). Kolokace v jednotlivých „frekvenčních skupinách“ (tj. např. kolokace nalezené v desítkách dokladů) jsou řazeny podle abecedy.

vzniklých následkem dlouhodobějšího provozování vrcholového sportu. Je však také vyzdvihována schopnost sportovců překonat *podryté zdraví*, popř. *pochroumané zdraví*, *nakřáplé zdraví*, a dosáhnout dobrých výsledků:

S posílněným sebevědomím po vysoké výhře 4:1 na hřišti juniorky Sigmy Olomouc, ale také s **nalomeným zdravím** nastoupí zítra fotbalisté Vysočiny proti Ratíškovcům. (SYN)

I v publicistických textech se dočteme o *chatrném zdraví* významných osobností z historie (např. Johannese Keplera, K. H. Borovského) i ze současnosti:

Jistě je, že Johannes Kepler byl uzavřenější povahy a navíc měl dost **chatrné zdraví**, a tak bujnému životu asi moc neholdoval. (SYN)

V prosinci 1851 byl zatčen a do roku 1855 internován v tyrolském Brixenu. Zde napsal svá celoživotní díla Tyrolské elegie, Král Lávra a Křest sv. Vladimíra. Z Brixenu se vrátil do Prahy s **podlomeným zdravím**. Ve věku 35 let zemřel na tuberkulózu. (SYN; o K. H. Borovském)

„Nejslavnější Polák“, jak bývá papež nazýván, navíc možná vzhledem ke svému **chatrnému zdraví** přijíždí navštívit svoji zemi naposled. (SYN; o papeži Janu Pavlovi II.)

Méně často jsou frazémy s negativně vyznívajícím významem doloženy v textech vypovídajících o poškozeném (*podlomeném, nalomeném...*) zdraví v důsledku závislosti: pití alkoholu, užívání drog, anabolik, nebo přepracování, což se může v kontextu zdánlivě velké pozornosti věnované těmto problémům v současnosti jevit jako překvapivé. Příklad takového užití:

„Je to feťák. Zkusili jsme všechno, ale není mu pomoci“, posteskl si Blesku už před několika lety zoufalý otec. „Nevěřím, že se mu z toho podaří někdy dostat. Má **podlomené zdraví**. Několikrát měl nastoupit na léčení, ale vždy se tomu vyhnul. Je ploletý a my ho nemůžeme nijak nutit“ (SYN).

Stejně tak jsme se příliš často nesetkali s upozorněním na rizika spojená s výkonem některých povolání – hornického, popř. s obavami z nedostatečné péče o zdraví u laické populace:

Odstrčení a bez perspektivy se pak cítí mnozí havíři, lidé s často **podlomeným zdravím**, kteří potřebují pořádný kus odvahy k tomu, aby svůj život nasměřovali jinak. (SYN)

Lidé jsou pod vlivem pokroků medicíny přesvědčeni, že **pochroumané zdraví** lze jednoduše opravit jako pochroumaný automobil. (SYN)

S nejvíce frekventovaným frazeologismem *pevné zdraví* se setkáme nejčastěji v publicistických textech v blahopřáních k životnímu jubileu (autory přání bývají členové rodiny, často explicitně pojmenovaní, kolegové ze zaměstnání, veřejnost

v případě, jde-li o významnou osobnost) nebo v blahopřáních novoročních. O *pevném zdraví* se píše i v textech upozorňujících na potřebu zlepšování zdravotního stavu dětí, o vlivu zdravé stravy na upevňování zdraví apod.:

Jediným lékem je výchova mladé generace **k pevnému zdraví** a pevnějšímu charakteru. (SYN)
Potvrdilo se, že **pevnější zdraví** garantuje omezení příjmu živočišných tuků a soli, nekouření a více pohybu. (SYN)

O *železném zdraví* se hovoří v publicistických textech, ve kterých autor vyjadřuje obdiv dlouhověkosti (informuje-li např. o oslavě 100. i vyšších narozenin) nebo v nichž obdivuje výkony sportovců. Za aktualizaci běžně užívaného frazeologického spojení *železně zdraví* lze považovat spojení *bronzově zdraví*, užitě v individuálním přání: *Jo, a železně nebo aspoň bronzově zdraví a hodně lásky* (SYN) popř. též *ocelově zdraví*. Zajímavé je užití výrazně expresivních frazeologických spojení *zemité zdraví* a *robustní zdraví*: *zemité zdraví* je užitó v encyklopedickém textu v úvahách o symbolice červené barvy: červená barva je podle autora právě symbolem *zemitého zdraví*:

Červená také představuje základní emoce, pozemskou povahu (...). V tomto smyslu se spojuje se silou, **zemitým zdravím** a mocí. (SYN; encyklopedický text)
Spisovatel Eduard Goldstücker reagoval na Pelikánův skon pro Právo slovy: „Nebyl bych věřil, že Jirka Pelikán, o deset let mladší a vždy budící dojem **robustního zdraví**, odejde dřív než já”. (SYN; publicistický text)

Mezi texty s frazémy se slovem *zdraví* převládají ty, které jsou psané spisovnou češtinou a s jazykovými prostředky spíše nepříznačnými, svědčí většinou o kultivovanosti autorů.

2.1.2 *Nemoc* ve frazeologii⁵

Z kolokací, které je možné považovat za frazémy, mají nejvyšší výskyt známá spojení, jejichž význam chápeme metaforicky:⁶ *zákeřná nemoc* (více než 1000 dokladů) a *ponorková nemoc* (nalezeno v několika stech dokladů), mezi frekventovaně užitými spojeními hodnocenými jako frazémy se objevila též *dětská nemoc*: domníváme se, že toto hodnocení mu přísluší, je-li užitó jako

5 Vycházíme-li ze *Slovníku české frazeologie a idiomatiky, Výrazy neslovesné* (cit. jako *SČFI*), s názvy *onemocnění, choroba* se v neslovesné frazeologii neseťkáme.

6 Mezi frazémy řadíme ty, která takto hodnotí SČFI, *Výrazy neslovesné* (1988: 200–201).

přenesené pojmenování s významem „počáteční problémy/obtíže“, a spíše zastarávající vyjádření *domácí nemoc* (stesk po domově), které se však vyskytuje i ve významu „potíže domácích“ např. ve sportu:

Utkání bylo jednostrannou záležitostí domácího celku, který si v první půlce vytvořil osm gólových šancí. Jenže koncovka byla **domácí nemocí**. (SYN)

Jednalo se o jeden ze šťastných návratů k historickým kořenům. Napovídá tomu skutečnost, že na funkci starosty si občané zvykli velmi rychle a obdobně přirozeně dnes přijímají funkci krajského hejtmána. Příznivý start však nemohl odstranit všechny **dětské nemoci**, které byly s funkcí starosty a jejím výkonem v praxi spojeny (SYN)

Spíše literárnímu a esejistickému stylu odpovídá eufemistické označení některých závažných onemocnění, např. *anglická nemoc* (rachitis), *francouzská nemoc* (syfilis), vyskytující se v českých textech zřídka (v méně než 20 dokladech)⁷. Odborným názvům konkurují též zřídka (v méně než 10 dokladech) užité výrazy *suchá nemoc*, *proletářská nemoc* (tuberkulóza/souchotiny), *žlutá nemoc* (tzv. žlutá zimnice), *studentská nemoc* (mononukleóza).

Stručně ještě zmiňme, jak jsme se u nás v historii potýkali s **anglickou nemocí** (křivici), **francouzskou nemocí**, lidově **francúhy** či **fraclemi** (syfilis), španělskou chřipkou apod. (SYN) Staré označení bylo „**suchá nemoc**“, také „suchoty“, protože mnozí nemocní vyzábli na kost. Nemoc je doslova spotřebovala. Někdy si v průběhu několika týdnů vzala celé rodiny. (SYN)

Kromě toho se přes léto očkují různé vakcíny proti tropickým chorobám, jako jsou **žlutá nemoc**, tyfus nebo cholera. (SYN)

2.2. Zdraví a nemoc v nefrazeologických kolokacích

2.2.1 Zdraví v nefrazeologických kolokacích

2.2.1.1 Terminologické kolokace

Charakterizují nejčastěji *zdraví* podle části/složky organismu, které se týká. Nejvyšší frekvenci mají kolokace *duševní zdraví* (několik tisíc dokladů), *psychické zdraví*, *fyzické zdraví* a *tělesné zdraví* (vyskytují se v několika stech dokladů). Kolokace s dalšími adjektivy jsou doloženy výrazně méně: *mentální*

---

⁷ 2x však má *francouzská nemoc* jiný význam: *Ekonomická deprese*, *tradiční francouzská nemoc*. (SYN)

zdraví, mravní zdraví (v desítkách dokladů), *psychosomatické zdraví* (méně než 10 dokladech).

Podle předpokladů vyplývajících ze složení korpusu SYN převládá výskyt nejvíce frekventovaných kolokací ve zdrojích publicistických, zejména *duševní zdraví* (několikrát se objevuje i v názvech institucí *Dům duševního zdraví*, *Regionální institut pro duševní zdraví*, *Centrum pro rozvoj péče o duševní zdraví*), *psychické zdraví* a *mentální zdraví*. Typické je jejich užití v textech, které mají ráz popularizační, od populárně-naučných textů se liší výraznějším uplatněním složky přesvědčovací (srov. Čechová, Krčmová, Minářová 2008: 245; Srpová 2008), odrážející se např. v zdůraznění potřeby vyrovnaného životního stylu v náročných podmínkách.

U kolokací *fyzické zdraví* a *tělesné zdraví* je závažný i výskyt v odborných textech (poměr frekvence v publicistice a odborných textech je cca 4:1), zatímco v původní české umělecké tvorbě a literatuře faktu se tyto kolokace vyskytují méně (resp. v těch, které se staly součástí reprezentativního korpusu). V publicistických textech se zejména o *fyzickém zdraví* hovoří ve spojitosti se *zdravím psychickým* nebo *duševním* např. při varování před účinky návykových toxických látek nebo v souvislosti s potřebou dosáhnout psychické vyrovnanosti:

Zejména pak vstupní drogy marihuany, jejíž toxické části se rozpouští a usazují v tukových tkáních organismu, kde zůstávají a působí dlouhodobě. Tyto zbytky se průběžně aktivují a dostávají zpět do krve, kde působí na **psychické a fyzické zdraví** konzumenta. (SYN)

„Víme, že **fyzické zdraví** je stejně důležité jako **duševní** a lékaři duchovní stránku dost často zanedbávají, proto pomoc duchovních vítáme”, uvedl ředitel nemocnice. (SYN)

Festival **duševního a tělesného zdraví**, to je přehlídka způsobů, jak se zbavovat neduhů, aniž by se pacient uchyloval k nástrojům současné moderní medicíny. (SYN)

Ze zastoupení v typech textů a z frekvence jednotlivých sousloví tedy můžeme usoudit, že zejména problematika zdraví duševního a psychického je předmětem zájmu nikoliv jen odborných kruhů, ale též laické veřejnosti a že stranou zájmu nezůstává otázka rovnováhy psychického/duševního a fyzického/tělesného zdraví. Texty s těmito kolokacemi jsou téměř výhradně spisovně a převažují v nich prostředky stylově neutrální.

2.2.1.2 Jiné kolokace

Jde o kolokace 'druhově posesivní adjektivum + zdraví', z nichž je frekventovaným pouze sousloví *lidské zdraví* (více než 1000 dokladů), ostatní, tj. *dětské zdraví*, *ženské*

zdraví, popř. i *mužské zdraví* mají mnohonásobně nižší výskyt (byly nalezeny pouze v desítkách dokladů). Jednoznačně opět převládá výskyt v publicistických textech, pouze u sousloví *lidské zdraví* stojí za pozornost výskyt v několika stech dokladech z textů odborných.

2.2.2 *Nemoc, choroba a onemocnění* v nefrazeologických kolokacích

Výraznou skupinu tvoří kolokace 'desubstantivní adjektivum + nemoc/choroba';

– s adjektivem individuálně přivlastňovacím odvozeným od vlastního jména vědce – objevitele nemoci nebo vědce, který ji popsal (*Alzheimerova nemoc/choroba*).

– s adjektivem odvozeným o názvu původce nemoci/choroby/onemocnění: *virová nemoc/choroba, virové onemocnění*;

– s adjektivem odvozeným od názvu orgánu nebo složky organismu, které nemoc/choroba/onemocnění postihují: *srdeční nemoc/choroba/onemocnění, duševní nemoc/choroba/onemocnění*.

– s adjektivem odvozeným od názvu symptomu vnímaného subjektivně nebo objektivně pozorovatelného projevu nemoci/choroby/onemocnění: *bolestivá nemoc/choroba/onemocnění, nádorová nemoc/choroba/onemocnění...*

V kolokacích 'deverbativní adjektivum + nemoc/choroba/onemocnění' bývá adjektivum odvozeno od názvu děje postihujícího možné následky nemoci: *nakažlivá nemoc/choroba, nakažlivé onemocnění; přenosná nemoc/choroba, přenosné onemocnění*.

A. Kolokace 'posesivní adjektivum od vlastního jména + nemoc, choroba'

Adjektivum je odvozeno od vlastního jména vědce, který danou nemoc/chorobu popsal nebo objevil⁸.

a) Kolokace se slovem *nemoc*

Podle předpokladů vyplývajících ze současného zájmu o problémy spojené s některými závažnými nemocemi patří k nejčastěji se vyskytujícím *Alzheimerova nemoc* a *Parkinsonova nemoc* (ve více než 700 dokladech; oba názvy mají přibližně stejná frekvenci) následované *Creutzfeld-Jakobovou nemocí* (ve více než

8 Stranou ponecháváme spojení 'individuálně přivlastňovací adjektivum + nemoc', v nichž je adjektivum odvozeno od pojmenování nositele nemoci, např. *Havlova nemoc, králova nemoc...* Tato spojení nemají povahu kolokací, vycházíme-li z jejího pojetí v EŠČ (1988: 218)

500 dokladech). Název *Creutzfeld-Jakobova nemoc* (známá též jako *BSE*, resp. *nemoc šílených krav*) se vyskytuje nejčastěji v textech z r. 2000 a 2001, v nichž se o nemoci *BSE* skutečně nejvíce hovořilo. Podle předpokladů texty s tímto názvem odrážejí obavy lidí z možné nákazy, ale také odborné úvahy o tom, zda je nemoc přenosná na člověka, srov. Např.:

Páteční oznámení, že v Německu byla zjištěna nemoc šílených krav (BSE), vyvolalo doslova šok po celé zemi, protože Němci se dosud cítili bezpeční před touto chorobou dobytka, jejímž prostřednictvím může člověk onemocnět smrtící variantou **Creutzfeldt-Jakobovy** nemoci.

Název *Alzheimerova nemoc* má nejvíce dokladů v letech 2001, 2004, 2001 a pak 1998-2003, v posledních letech se s tímto souslovím v korpusových textech setkáme ojediněle. Podobně také *Parkinsonova nemoc* se objevuje nejvíce v letech 2001 a 2004 a pak v letech 2000, 2002, 2003 a 2007, zatímco např. v letech 2005 a 2006 se s tímto názvem setkáme ojediněle. Ráz textů s těmito frekventovanými názvy evidentně vychází vstříc potřebám laické veřejnosti: autoři se zpravidla v textech s názvy *Alzheimerova nemoc* a *Parkinsonova nemoc* zaměřili na informace o zkoumání účinků nových léků, o výsledcích těchto výzkumů, o možné prevenci chorob. Texty dávají též návody, jak o možnosti včas rozpoznat příznaky, připomínány jsou instituce zajišťující péči o pacienty s těmito nemocemi, popř. jsou připomínány významné osobnosti, které byly takto postiženy:

Vitamín E se považuje za vhodnou součást léčby **Alzheimerovy nemoci**, kde má i svou specifickou roli, neboť chrání neporušenost tzv. muskarinových čidel. (SYN)

Bývalý americký prezident Ronald Reagan, který trpí **Alzheimerovou nemocí**, poznává podle časopisu *Vanity Fair* jen svou ženu Nancy. (SYN)

„Nelituji ničeho, co jsem udělala, pokud mě to bavilo“, řekla herečka v jednom rozhovoru. Trpěla **Parkinsonovou nemocí**, i když to rodina stále popírala. (SYN)

V méně dokladech byly nalezeny názvy *Addisonova nemoc*, *Bechtěreova nemoc*, *Crohnova nemoc* a *Hodgkinova nemoc* (v několika desítkách dokladů), ještě *Basedowova nemoc*, *Huntingtonova nemoc*, *Wilsonova nemoc*, *Chaganova nemoc*, sporadicky (v méně než 10 dokladech) pak *Meniérova nemoc*.

U většiny z nich převládá výskyt v publicistických textech, názvy *Basedowova nemoc*, *Crohnova nemoc* je vyrovnaný výskyt v publicistice a odborných textech a název *Chaganova nemoc* převládá v textech odborných.

b) Kolokace se slovem *choroba*

Vůbec nejčastější kolokací tohoto typu je *Alzheimerova choroba* (má více než 2000 dokladů) a *Parkinsonova choroba* (více než 900 dokladů). Následuje opět *Creutzfeld-Jakobova choroba* (několik set dokladů) a méně frekventované názvy *Basedowova choroba*, *Crohnova choroba*, *Hodgkinova choroba*, *Huntingtonova choroba*, *Wilsonova choroba* (byly nalezeny v desítkách dokladů; zpravidla však je jejich výskyt téměř 2x vyšší než výskyt kolokací s tímž adjektivem a slovem *nemoc*). Srovnatelný s výskytem kolokací se slovem *nemoc* je u názvů *Addisonova choroba*, zatímco *Bechtěrevova choroba* má téměř 3x nižší výskyt než *Bechtěrevova nemoc*.

Nejvíce frekventované názvy *Alzheimerova choroba*, *Parkinsonova choroba* a *Creutzfeld-Jakobova choroba* mají obdobný výskyt jako kolokace se slovem *nemoc*, tj. převažují v publicistických textech vyjadřujících obavy z Creutzfeld-Jakobovy choroby, informujících o nejnovějších objevech možnosti léčby Alzheimerovy či Parkinsonovy choroby. Stejně tak převládají v publicistických textech *Bechtěrevova choroba*, *Hodgkinova choroba*, *Huntingtonova choroba*. Názvy *Basedowova choroba*, *Wilsonova choroba* se vyskytují nejčastěji v textech odborných, u názvů *Addisonova choroba* a *Crohnova choroba* je vyrovnaný výskyt v textech publicistických a odborných⁹.

Frekvence jednotlivých názvů závažných onemocnění potvrzují největší zájem o informace o Alzheimerově a Parkinsonově nemoci/chorobě a v určitých letech o informace týkající se nebezpečí nákazy Creutzfeld-Jakobovou nemocí/chorobou. Ostatní méně známé názvy nemocí se stávají méně často tématem jiných než odborných textů. Výskyt některých z nich by svědčil spíše o výraznějším zájmu úzce specializovaných odborníků než o větším zájmu laické veřejnosti.

Rozdíl mezi užitím v odborných textech a textech publicistických je zřejmý a ilustrují jej následující příklady: ukázky z publicistických textů většinou neobsahují specializované termíny a mají ráz popularizační (se složkou přesvědčovací), odborné texty (učebnice, vědecké publikace) se zaměřují na

---

⁹ Zejména těmto typům souslovných názvů konkurují univerbizáty vzniklé desuffixací z posesivního adjektiva: výsledkem je pak název nemoci shodný s vlastním jménem, z něhož adjektivum vzniklo: *Parkinsonova nemoc*, *Parkinsonova choroba* – *Parkinson*, *Alzheimerova nemoc*, *Alzheimerova choroba* – *Alzheimer*, podobně: *Bechtěrev*, *Basedow*, *Crohn*, *Huntington*.

přesnější výklad příčin nebo příznaků a zpravidla obsahují úzce specializované termíny:

Granulomatózní myozitida se může vyskytnout jako součást sarkoidózy nebo **Crohnovy choroby** anebo i bez známek jiného onemocnění. (SYN; odborný text)

Britská vláda v úterý zahájila analýzy mléka v souvislosti se vzrůstajícími obavami, že v něm mohou být bakterie způsobující **Crohnovu chorobu**, zánětlivé onemocnění imunitního původu v konečném úseku tenkého střeva. (SYN; publicistický text)

Maminka i děvčátko jsou v pořádku a lékaři doufají, že Lenka bude moci kojit i přes neustálé podávání léků. Mladá žena podstoupila transplantaci jater kvůli dědičné **Wilsonově chorobě**. (SYN; publicistický text)

Klinické příznaky **Wilsonovy choroby** vznikají v důsledku toxicity akumulované mědi. Choroba se manifestuje nejčastěji mezi 2. a 5. deceniem. (SYN; odborný text)

B. Kolokace 'druhově posesivní adjektivum + *nemoc, choroba, onemocnění*'

Označují skupinu nemocí, chorob, onemocnění typických pro určité nositele, od jejichž názvu je odvozeno adjektivum. Zpravidla jde o sousloví terminologické povahy nebo o sousloví, která mají blízko k termínům.

a) Kolokace se slovem *nemoc*

Nejvyšší výskyt byl zaznamenán u názvů postihujících obecně nositele nemocí: velmi frekventované je sousloví *dětská nemoc* (nalezeno v několika stech dokladů), méně časté jsou *lidská nemoc*, *ženská nemoc* (několik desítek dokladů). Ještě v menším množství dokladů se setkáme se spíše netypickými označeními *mužská nemoc*, *stařecká nemoc* (ve více než 10 dokladech). Naopak k nejvíce frekventovaným patřil speciální název *legionářská nemoc* (nalezený ve více než 100 dokladech). Další sousloví obsahují většinou druhově posesivní adjektiva od názvů jiných živočichů: *zaječí nemoc*, *zvířecí nemoc*, *dobytčí nemoc* (nalezeny v několika desítkách dokladů), *ptačí nemoc* a *zřídka* (v méně než 10 dokladech) se objevující *papouščí nemoc*, *ovčí nemoc*, *hovězí nemoc*, *rybí nemoc*.

b) Kolokace se slovem *choroba*

Nejvyšší výskyt mají opět *lidská choroba*, *dětská choroba*, *ženská choroba* (nalezeny v několika desítkách dokladů), v dalších kolokacích jsou druhově posesivní adjektiva odvozená od názvů jiných živočichů: *dobytčí choroba*, *zvířecí choroba* (více než 10 dokladů), *ptačí choroba*, *včelí choroba*, *ovčí choroba*, *psi choroba* (méně než 10 dokladů).

c) Kolokace se slovem *onemocnění*

Situace je podobná jako u kolokací se slovy *nemoc* a *choroba*: nejvyšší frekvenci mají *lidské onemocnění*, *dětské onemocnění* (avšak nikoliv ve více než 100 dokladech, ale pouze v několika desítkách dokladů), další mají výskyt sporadický (méně než 10x): *ženské onemocnění*, *psi onemocnění*.

Je tedy zřejmé, že jak slova *nemoc*, slova *choroba* a *onemocnění* tvoří nejvíce frekventované kolokace s adjektivy označujícími nositele obecně, tj. *lidský*, *dětský*, popř. *ženský*. Ve výrazně menší míře se vyskytují označení *nemocí*, *chorob* a *onemocnění* adjektivy odvozenými od názvů jiných živočichů.

C. Kolokace 'adjektivum od názvu orgánu/složky organismu + *nemoc*, *choroba*, *onemocnění*'

Jde o sousloví označující nejčastěji *nemoc* nebo skupinu *nemocí* postihující konkrétní orgán nebo obecně složku osobnosti.

a) Kolokace se slovem *nemoc*

Nejvíce frekventované je spojení *duševní nemoc* (několik stovek dokladů dokladů), následované kolokacemi *cévní nemoc*, *kožní nemoc*, *plicní nemoc*, *psychická nemoc*, *srdeční nemoc* (nalezeny ve více než 100 dokladech), výskyt dalších je výrazně nižší (pouze v několika desítkách dokladů): *mozková nemoc*, *nervová nemoc*, *oční nemoc*, *střevní nemoc*; popř. až sporadicky: *jaterní nemoc*, *kloubní nemoc*, *ledvinová nemoc*, *oběhová nemoc*.

b) Kolokace se slovem *choroba*

Nejvyšší výskyt mají – podobně jako u kolokací se slovem *nemoc* – sousloví s adjektivy *duševní*, *srdeční*: *duševní choroba*, *srdeční choroba* (více než 1000 dokladů), následují *cévní choroba*, *jaterní choroba*, *kožní choroba*, *nervová choroba*, *oční choroba*, *plicní choroba*, *srdeční choroba* (ve více než 100 dokladech), *kloubní choroba*, *krční choroba*, *ledvinová choroba*, *střevní choroba* (nalezeny v desítkách dokladů).

c) Kolokace se slovem *onemocnění*

Nejvyšší výskyt mají *cévní onemocnění*, *duševní onemocnění*, *kožní onemocnění*, *plicní onemocnění*, *srdeční onemocnění* (nalezeny v několika stech dokladů; rozdíly mezi frekvencí jednotlivých sousloví jsou méně výrazné než

rozdíly mezi frekventovanými kolokacemi se slovy *nemoc* a *choroba*), *jaterní onemocnění*, *střevní onemocnění* (více než 100 dokladů). Méně časté jsou kolokace *kloubní onemocnění*, *krevní onemocnění*, *ledvinové onemocnění*, *mozkové onemocnění*, *oční onemocnění*, *svalové onemocnění*, *tělesné onemocnění*, *žilní onemocnění*.

Je tedy zřejmé, že nejvýraznější pozornost je věnována nemocem a chorobám charakterizovaným obecně (viz vysoká frekvence sousloví *duševní nemoc*, *duševní choroba*) a některým přesněji pojmenovaným nemocím/chorobám považovaným za závažné: *srdeční choroba*, *cévní choroba*, *kožní choroba*. Jiným specifickým onemocněním je věnována v jiných než odborných textech zřejmě menší pozornost. Z uvedených výřků je zřejmé, že nejvíce se v kolokacích se všemi třemi vybranými substantivy se opakují stejná adjektiva, frekvence některých se však ve spojení se substantivy *nemoc*, *choroba* a *onemocnění* i výrazně liší: odlišná je např. frekvence kolokací *jaterní nemoc* (sporadický výskyt) a *jaterní choroba*, *jaterní onemocnění* (více než 100 dokladů).

Frekventované názvy s adjektivy *duševní*, *srdeční*, *cévní* mají nejvyšší výskyt v textech publicistických, podobně jako názvy s adjektivy *krevní*, *ledvinový*, *nervový*, *oční*, *plicní*, *svalový*, *žilní*. Pouze kolokace *jaterní choroba*, *jaterní onemocnění* mají vyrovnaný výskyt v textech publicistických a odborných. Následující doklady ukazují rozdíly mezi užitím v textech odborných (zpravidla vědeckých nebo učebnicových) a publicistických:

Známky dekompenzovaného **jaterního onemocnění** (ikterus, ascites, encefalopatie) vždy varují před hrozcím jaterním selháním. (SYN; odborný text)

Venookluzivní choroba je častější komplikací po vysokých dávkách cytostatik používaných před transplantací kostní dřevě, zejména byl-li součástí kombinace busulfan nebo BCNU. Riziko poškození jater je podstatně vyšší u nemocných se stávající **jaterní chorobou**. (SYN; odborný text) (Čekanka) Zevně se hodí při léčbě některých **kožních chorob** (vyrážky, vředy, uhry), při očních zánětech (výhradně květ) nebo na zanícené či opuchlé klouby. (SYN; publicistický text)

Nejde o houby ledajaké. Využívala je už stará čínská medicína na posílení trávení a zlepšení zraku. „Václavky pomáhají i při **plicním a jaterním onemocnění**, zlepšují prokrvení mozku a posilují trávicí trakt“. (SYN; publicistický text)

D. Kolokace 'adjektivum od názvu symptomu + *nemoc*, *choroba*, *onemocnění*'

Adjektiva v těchto kolokacích jsou převážně desubstantivní jako v C, frekventované jsou i některé kolokace s adjektivy deverbativními.

a) Kolokace se slovem *nemoc*

Výraznější je pouze počet dokladů s adjektivy *smrtelná nemoc* a *spavá nemoc* (několik set dokladů). Názvy *bolestivá nemoc*, *horečnatá nemoc*, *smrtící nemoc*, *zánětlivá nemoc* a sousloví s užším významem *degenerativní nemoc*, *nádorová nemoc* mají podstatně nižší výskyt (pouze v desítkách dokladů nebo o něco více než v 10 dokladech), spíše zřídka (v méně než 10 dokladech) jsou doloženy názvy *astmatická nemoc*, *morová nemoc*, *plísňová nemoc*, *průjmová nemoc* a dnes spíše archaický název pro epilepsii *padoucí nemoc*.

b) Kolokace se slovem *choroba*

Nejvyšší výskyt má název s deverbativním adjektivem *zhoubná choroba* a názvy s desubstantivními adjektivy *nádorová choroba*, *revmatická choroba* (více než 100 dokladů), nižší je frekvence názvů *alergická choroba*, *astmatická choroba*, *bolestivá choroba*, *průjmová choroba*, *zánětlivá choroba* (nalezeny ve více než 10 dokladech), spíše zřídka se vyskytují sousloví *devastující choroba*, *horečnatá choroba*, *hypertenzní choroba* nebo *krvácivá choroba* (doloženy v méně než 10 textech).

c) Kolokace se slovem *onemocnění*

Frekvence kolokací s jednotlivými adjektivy v souslovích je odlišná ve srovnání s kolokacemi se slovy *nemoc* a *choroba*: nejvyšší výskyt jsme zaznamenali u sousloví *nádorové onemocnění* (několik tisíc dokladů), frekventované jsou též kolokace *degenerativní onemocnění*, *horečnaté onemocnění*, *průjmové onemocnění*, *smrtelné onemocnění*, *zánětlivé onemocnění*, *zhoubné onemocnění* (nalezeny v několika stech dokladech) a ve výrazně nižší počtu jsou užívány názvy *astmatické onemocnění*, *bolestivé onemocnění*, *depressivní onemocnění*, *hnisavé onemocnění*, *záchvatové onemocnění* (pouze v desítkách dokladů).

E. Kolokace 'adjektivum od názvu původce + *nemoc*, *choroba*, *onemocnění*'

Adjektivum v těchto kolokacích bývá odvozeno od označení konkrétních původců (*virový*, *bakteriální*) nebo od označení původu obecně (*genetické onemocnění*, *infekční onemocnění*). V některých kolokacích jsou adjektiva deverbativní (*nakažlivé onemocnění*, *přenosné onemocnění*).

a) Kolokace se slovem *nemoc*

Nejvyšší výskyt mají spojení s adjektivy odvozenými od obecně vyjádřeného původu: *infekční nemoc* (více než 1000 dokladů), *civilizační nemoc*, *dědičná nemoc*, i od adjektiv deverbativních: *nakažlivá nemoc*, *přenosná nemoc* (nalezeny v několika stech dokladech). Výrazně méně frekventované jsou kolokace s adjektivy odvozenými od názvů konkrétních původců: *bakteriální nemoc*, *parazitární nemoc*, *virová nemoc* nebo názvy úzce specializované: *autoimunitní nemoc*, *dekompresní nemoc/kesonová nemoc*, *epidemická nemoc* (nalezeny v desítkách dokladů, popř. v počtu mírně přesahujícím 10 dokladů).

b) Kolokace se slovem *choroba*

Vysoký výskyt mají názvy *civilizační choroba* a překvapivě i úzce specializovaný název *ischemická choroba* (více než 1000 dokladů) a také *dědičná choroba*, *infekční choroba*, *přenosná choroba* i název s adjektivem odvozeným od konkrétního původce *virová choroba* (nalezeny v několika stech dokladech nebo ve výskytu převyšujícím 100 dokladů). Nižší výskyt mají názvy zpravidla specializované: *autoimunitní choroba*, *bakteriální choroba*, *epidemická choroba* (doloženy v desítkách textů), *parazitární choroba* (v méně než 10 dokladech).

c) Kolokace se slovem *onemocnění*

Na rozdíl od kolokací se slovy *nemoc*, *choroba* je v tomto případě nejvíce frekventované *infekční onemocnění* a *virové onemocnění* (ve více než 1000 dokladech), *meningokové onemocnění* (v několika stech dokladech), *autoimunitní onemocnění*, *bakteriální onemocnění*, *nakažlivé onemocnění*, *parazitární onemocnění* (výskyt přesahuje 100 dokladů) a specializované názvy *alimentární onemocnění*, *epidemické onemocnění*, *genetické onemocnění*, *streptokokové onemocnění* (nalezeny v desítkách dokladů).

Mezi frekvencemi adjektiv ve spojení se slovy *nemoc*, *choroba*, *onemocnění* jsou částečně shody: k nejvíce užívaným patří *infekční nemoc*, *infekční choroba* i *infekční onemocnění*, *civilizační nemoc* i *civilizační choroba*, *dědičná nemoc* i *dědičná choroba*, *autoimunitní onemocnění* má poměrně vysoký výskyt, zatímco *autoimunitní nemoc* a *autoimunitní choroba* se objevují méně často. Některá adjektiva se pojí téměř výhradně se slovem *onemocnění*: *meningokové onemocnění*, *alimentární onemocnění*, *streptokové onemocnění*. U těchto kolokací buď převládá výskyt v publicistických textech (sousedství s adjektivy *civilizační*, *dědičný*, *infekční*, *streptokový*), popř. výskyt v publicistických textech pouze

mírně převládá nad výskytem v textech odborných (kolokace s adjektivem *alimentární, streptokokový*, kolokace *dědičné onemocnění*):

Jako předzvěst **meningokového onemocnění** udávají lékaři nejčastěji katar horních cest dýchacích. V předchorobí bývá udávána také fyzická zátěž nebo pobyt mezi více lidmi. (SYN; publicistický text)

Angina je nejčastějším **streptokokovým onemocněním**. U dětí do 2 let probíhá jako vleklý zánět nosohltanu s nízkými teplotami a malým nálezem na mandlích. Jako komplikace může vzniknout otitis media, lymfadenitis nebo meningitis. (SYN; odborný text)

Významný je akcent kladený na prevenci **alimentárních onemocnění**, většina analýz byla provedena u vzorků potravin ještě před jejich distribucí do tržní sítě. (SYN; publicistický text)

2.3 Závěry

Domníváme se, že výskyt kolokací charakterizujících *zdraví* z různých hledisek, pojmenovávajících *nemoci, choroby, onemocnění* odráží mj. i zájem veřejnosti o otázky spojené s těmi nemocemi/chorobami, které jsou považovány za společensky závažné a o kterých se často hovoří i v odborných. K nejvíce frekventovaným pak podle očekávání patří *Alzheimerova* a *Parkinsonova choroba/nemoc*, popř. v určitém období též *Creutzfeld-Jakobova choroba/nemoc*, pozornost je věnována obecně duševním nemocem, podobně jako též *duševnímu* nebo *fyzickému zdraví, nemocem/chorobám srdečním, civilizačním*. Korpusová analýza ukázala zejména jejich užití v publicistických textech, které respektují odbornou tematiku požadavky na věcnou správnost, současně však v souladu s normami publicistického stylu neopomíjejí získávací a přesvědčovací stránku a důraz na takové informace, které jsou považovány za přínosné pro veřejnost. Téměř pro všechny texty je charakteristická vysoká kultivovanost vyjadřování.

V úvodu jsme konstatovali oblibu tematiky zdraví a nemoci v české konverzaci, nelze však jednoznačně říct, že její časté zastoupení je typické pro českou publicistiku. Pro podobný závěr by bylo třeba srovnání frekvence užití uvedených kolokací např. v publicistice české a slovenské, české a anglické nebo německé. Vzhledem k tomu, že pro každý z těchto jazyků existují elektronické korpusy a že jsou již i korpusy vícejazyčně paralelní, je taková komparace v budoucnu reálná.

Literatura

- Chloupek J., Čechová M., Krčmová M., Minařová E., 1991, *Stylistika češtiny*, Praha: SPN.
- Čechová M., Krčmová M., Minařová E., 2008, *Současná stylistika*, Praha: ISV.
- Čermák F. a kol., 1988, *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*, Praha: Academia.
- Čermák F., Blatná R. a kol., 2005, *Jak využívat Český národní korpus*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Český národní korpus, dostupný na adrese <http://ucnk.ff.cuni.cz/struktura.php>
- Hoffmannová J., Müllerová O., Zeman J., 1999, *Konverzace při rodinných a přátelských návštěvách*, Praha: Trizonia.
- Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. a kol., 2002, *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (cit. jako ESČ)
- Kolářová I., 2009, Health in Czech phraseology: Who is healthy as a horse and who has robust health? – Řehulka E. (ed.) *School and Health 21, 2009. General issues in Health Education*, Brno: Masarykova univerzita, MSD, s. 89–98.
- Mareš J. a kol., 2009, *Pacientovo pojetí nemoci*, Brno: MSD.
- Minařová E., 2011, *Stylistika pro žurnalisty*, Praha: Grada Publishing.
- Srpová H., 2008, *Knižka o reklamě*, Ostrava. Ostravská univerzita.

Reflexion of the Attention Paid to the Themes of Health (zdraví) and Illness (nemoc) in Various Czech Texts

Themes of “health” and “illness” have been always very popular in spoken and written communication in Czech. In the corpora of spoken Czech the words *zdraví* (health), *nemoc*, *choroba*, and *onemocnění* (illness) are often infrequent, depending on the small range of those corpora. In the corpus of written texts SYN (1.3 billion words and tokens), words were found in a lot of thousands sentences. That is why we have decided to research the words *zdraví*, *nemoc*, *choroba*, *onemocnění* in the collocations ‘adjective + *zdraví*’, ‘adjective + *nemoc*’, ‘adjective + *choroba*’, ‘adjective + *onemocnění*’. We presuppose the frequency of the collocations can reflect how much attention is paid to the themes of “health” and “illness” (what kind of illness are spoken about, what problems of health are discussed, etc.). Those collocations are used in journalistic texts, and some of them have been found in scientific texts. We have tried to find the frequency of those collocation reflexes interests of various themes of health and illness.

We found that the use of the most frequent collocations reflect the problems of illnesses that people are most interested in: for example, Alzheimer’s disease, Parkinson’s disease, Creutzfeldt-Jakob disease, in general mental illnesses, and mental and physical

health. The name of diseases or the characteristics of illnesses and diseases are often used in journalistic texts dealing with medical matters that are intended for laypersons, and that are characterized by persuasive components.

Key words: themes "health" and "illness", "disease", Czech National Corpus, collocation, phraseology, adjective, using in various types of texts.